
УДК 801.6:7.031 (470.6)

ББК 82.3(235.7)

X 29

Хачемизова М.Н.

Доктор филологических наук, профессор кафедры адыгейской филологии Адыгейского государственного университета, e-mail: mira1406@mail.ru

**Особенности фольклора диаспоры черкесского
зарубежья в контексте общеадыгской культуры
(на материале экспедиции в Иорданию и Сирию)**
(Рецензирована)

Аннотация:

Исследуется фольклор адыгской диаспоры, проживающей в Иордании и Сирии. Демонстрируются тексты, выражающие этноментальные основы адыгского народа, свидетельствующие о непрерывности мифоэпических традиций и в настоящее время. Проводится мысль о том, что фольклорный багаж черкесского зарубежья – важнейший компонент гуманитарной (интеллектуальной и эстетической) истории всего этноса.

Ключевые слова:

Фольклор, этноэкология, диаспора, ментальность, мифология, мифоэпические традиции, песни-плачи, сказания, этнос, культура.

Khachemizova M.N.

Doctor of Philology, Professor of Adyghean Philology Department, Adyghe State University, e-mail: mira1406@mail.ru

**Features of folklore of the Circassian diaspora abroad
in a context of the Adyghean general culture
(on the basis of a material of expedition to Jordan and Syria)**

Abstract:

The paper examines the folklore of the Adyghean diaspora living in Jordan and Syria. The author demonstrates the texts expressing ethno-mental bases of the Adyghean people, testifying to a continuity of mythic-epic traditions at the present time. It is proved that the folklore of the Circassian diaspora abroad is the major component of humanitarian (intellectual and esthetic) history of the whole ethnos.

Keywords:

Folklore, ethnoecology, diaspora, mentality, mythology, mythic-epic traditions, songs-weepings, legends, ethnos, culture.

Адыгэмэ яхышъэ гъогу чыжьэу 1оу, ау ет1ани янасып зыкьиут1эрэбгъоу, кыщещъэ ык1и хъугъэ-ш1эгъэ гъэш1эгъ- ипхъахъ-итэкъур къафак1оуи. Сыдэу хъу- онхэмк1э бай. Уахътэ къяк1угъ яхэхъо- ми, лъэхъэнэ зэмыл1эужыгъуабэмэ ап- ныгъхэк1э лъагэу залатэу, ац1э чыжьэу сыхъагъэу культурэ лъагэрэ, ц1ыфыгъэ

инрэ кыздаштагъэу я1. А культурэ иным изык1эльэнык1оу щыт яжабзи. Бзэм, псалъэм, гущылэм мэханэу ратыщтыгъэм ишыхъат1оры1отэ баеу, л1эш1эгъу чыжъэмэ къапк1ырык1и, лъэпк1ым ехы-л1эгъэ ш1эныгъэ зэмыл1эужыгъуабэ джы непэ кыднэзгъэсыжык1ырэр. Ащ изгъэш1энрэ изэхэфынрэ игъо шыпк1эу, актуальнэу джырэ лъэхъаными щыт.

Тэ мурадэу мы статьяк1э зыфэдгъэуцужырэр адыгэ фольклорыр джы тилъэхъан кынэсэу зэрэпсэурэр, анахъэуи адыгэ диаспорэм ар зэригъэфедэрэр къэтыушыхъатыныр ары. Ащ пае 1999-2000-рэ илъэсхэм Йорданиемрэ Сириемрэ ащытыугъоигъэгъэ1оры1уатэхэр кыызфэдгъэфедэнхэр пшъэрыл1ь шъхъалэу зыфэтэгъэуцужык1ы.

Адыгэ1оры1уатэм (фольклорым) ш1эныгъэлэжъхэр зыдэлажъэхэрэр бэ дэдэ шлагъэп - я Х1Х- рэ л1эш1эгъухэм ак1эхэм щегъэжъагъ. Султ1ан Хъанджэрые иповестэу «Черкесские предания» 1841-рэ илъэсым журналэу «Русский вестник» кыыхиутыгъагъ. Ащ щыщэу зы пычыгъо газетэу «Кавказ» № 35-рэм 1846-рэ илъэсым «Мифология черкесских народов» зыфилорэр къехъэ. Мы лъэубэк1оу адыгэ1оры1утэм ик1ыхъэутынк1э Хъанджэрые ыш1ыгъэм ехылагъэу С.Н.Жэмыхъом къэтхы: «...наследие Хан-Гирея может послужить в качестве культурно-исторической основы, на которой будет формироваться в новых условиях единая национальная идентичность современных адыгов» [1:32]. Ащ демыгъэштэн плъэк1ыщтэп. Зэк1э адыгэмэ ялъэпк1 гупшысак1э «эпико-мифологическэу» зэрэщытым бэрэ кыфэдгъэзэжыныу щыт.

Лъэпк1 зэхэк1ок1эн-зэхэк1ухъаным ищынагъоу зэрэдунаеу зыштэрэ глобализацием кытфихырым пэбгъэуцужык1ынэу щыт лъэпк1 ш1эныгъэ къэк1уап1эмэ анахъ лъэшэу1оры1уатэр (фольклорыр). Ащ иугъоижыын, изэхэфын, изгъэш1эн ш1эныгъэлэжъхэмк1э мэхъанэшхо зилэ1офыгъу. Анахъэуи адыгэхэм яхъишъэ къэтхыхъэжынымык1э фольклорым мэхъа-

нэу и1эр 1936-рэ илъэсым К1эрэщэ Тембот идоклад кыщилогъагъ [2:3]. Ижк1э кыщегъэжъагъэу мэхъанэу и1эмк1э зыми памыш1ыщтыгъэ яшъхъафитныгъэ кызэраухъумэрэ лашэм адыгэ псалъэр ащ гуигъэуцуагъ. Зек1ол1 ц1эры1охэу а лашэр къезыхъак1ыгъэхэм агуигъэуцуагъ л1ыгубзыгъэхэу псалъэр зилэшагъэхэу адыгэ1оры1уатэр къэзыухъумагъэхэм. «Адыгэ пшысэхэмрэ, тхыдэжъхэмрэ» зыфилорэ тхыльэу Мыекъуапэ 1946-рэ илъ. кыдэк1ыгъэм Гущылапэу К1эрэщэ Тембот фиш1ыгъэм моуштэу кыщело: «Адыгэ фольклорым, историем ык1оц1ык1э адыгэмэ ящылэк1эгъэ-язэхэтык1агъэхэр, класс банэу зыхэтыгъэхэр дэгъоу хэплъэгъонэу, ти историе джырэ нэсы мытхыгъэу, тхын фаеу щытым материал дэгъу фэхъунэу щыт. Арэу зэрэщытымк1э адыгэ фольклорым иугъоин хэти зэрилъэк1эу дэлэжъэн фае.

Л1ыжыи к1али адыгэ фольклорым иугъоин мэхъанэу и1эр кызгуры1оу, ар зыш1олофэу, дэмышъхъахэу кытфэзыложъэу тэзгъэтхыгъэмэ ш1уш1эгъэшхо афэтэш1ы»[3:10]. Джырэ лъэхъанми фольклорым иугъоин, ик1этхыжыын, изэхэфын мэхъанэшхо зэрилэу къэнагъ. Анахъэуи адыгэхэу дунаим щитэкъухъагъэхэу хъугъэхэм яфольклор кызэрэхэнагъэр бгъэунэфыныр ик1оу гъэш1эгъон1оф мэхъу.

Охътэ блэк1ыгъэхэм, тикъэра-лыгъо хабзэхэр зэблэхъугъэ охъуфэхэк1э, лэк1ыб хэгъэгумэ ащыпсэурэ адыгэмэ яфольклор иугъоижыын зэш1опхынэу щытыгъэп. Ау амалхэр щылэ зэхъухэм диаспорэм кыхэнэгъэ фольклорым тыл1ыплъэнэу амалхэр тилэ хъугъэх. Адыгэ къралыгъо университетымрэ адыгэ хасэхэу Йорданиемрэ Сириемрэ арытхэмрэ яхъатырк1э адыгэ кафедрэм ик1элэегъэджэ куп мы хэгъэгухэм ащылагъ. Ц1ыфгъэш1эгъонхэу адыгэ1оры1уатэм иухъу-мак1охэу тыз1ук1агъэхэм, адыгэ1оры1уатэр мы хэгъэгумэ зыфэдэу зэрэащыгъэм гукъэк1ыжъ-гупшысэ зэфэхысыжъ заулэу тагъэш1ыгъэмэ ащыщэу зыгорэ-

хэм ягугуу кьэтшы тшоигуу.

Иорданием адыгэхэр ефэфэхэклэ кыиныбэ апэклэжыг. Гыбзэхэу яхэкужъ рахыгэхэм гыбзаклэхэри кьагохуагъ. Тыздэхьэгъэ адыгэ чылагъо пэпчъ адыгэ жэбзэ-лорылуатэм фэцагъэ горэ дэмысэу зыпарэкли хьугъэп. Ау анахь цыф гэшлэгъонэу тызлуклагъэмэ кьахэщырэр лыгубзыгъэклэ пасэм зигугуу ашыщтыгъэхэмэ ащыщэу Иорданием щыпсэуштыгъэ Мэджаджэко Индырыс ары. Зэклэми ар зэрашлэщтыгъэр Шапсыгъэ Индырыс. Мыщ кыпкырыкыштыгъэ акылымрэ жабзэмрэ умыгъэшлэгъон плъэкыштэп: тарихьми, лъэпкэ зэхэтыклэ-шыклэми, диньми, лорылуатэми хэшлыкы ин африлэу щытыгъ. Индырыс кыпкырыкыштыгъэ информацием икыоу лэф дэпшлэным, зэхэфыным охьтабэ ищыклагъ. Тэ зы лахь мыин горэм тыкышчыуцу тшоигуу. Ар «Кьолэжымыкыо Зезэрэхьэ итхыд» ары.

Шапсыгъэ Индырыс мы тхыдэжыр кылотэжыныэу зэрэхьугъэр сшлогъэшлэгъонэу сыгу кьэклэжы. Апэрэ зэлуклэгъум адыгэ жэбзэ дахэу кылуатэкьурэм тиумэхьыгъэу тедэлугъ. Ежымы, теуплъэклым фэдэу, упчлэхэр кытфидзымэ, тхьагъэпцлэу лущхыпцлыкызэ бэрэ тызэдыщысыгъ. Ятлонэрэ мафэм Амман хасэм кызэклом, чэщым зэрегупшысагъэр кыхэщэу, теубытагъэу кылуагъ: «Кьолэжымыкыо Зезэрэхьэ итаурыхь» кьэслотэщт. Сыд мы тхыдэр Индырыс кыкылахыгъэр ышлэрэ заулэмэ ащыщэу? Енэгуягъо Кьолэжымыкыо Зезэрэхьэ иобраз ар епхыгъэклэ. Тхыдэжымы лыхьужъ шьхьалэу хэтыр цыф кызырыкылоу, лэжыакылоу, гукъабзэу, зэклэклор имылэу зигушылэ фэшъыпкыэу щытыр ары. Мылкур апэрэ чыплэм изгъэуцоу, мылкур кызылэжыгъэхьэным фэшл цыфыгъэ-гуклэгъур зымышлэрэмэ ар апыщыт. Кьолэжымыкыо Зезэрэхьэ тхьагъэпцлыгъэ-хылагъэклэ кытекылох (Ридадэ икьэбар угу кьегъэклэжы). Адыгэ тхыдэм ишэн шьхьалэр – ар шьыпкыэм пэблагъэу зэрэщытыр ары. Ижыкылэ

кыщегъэжыагъэу адыгэ тхыдэмэ ахэт лыхьужьхэр цыфыгъэ шапхьэм рыгъуазэхэу, щысэтехыплэхэу зэрэщытыгъэхэм фэшл цыф жьугъэмэ осэшхо афашыщтыгъ, шлу альэгъуштыгъэх, апшъэрэ чыплэм рагъэуцоштыгъэх. Адыгэ лорылуатэм зэрихабзэу гыбзэ, е лыхьужь ордэ пэпчъ кьэбар пыль. Мы таурыхьри гыбзэм пыль.

«Кьолэжымыкыо Зезэрэхьэ итаурыхь» адыгэ хэкуми кыщатхыжыгъэу щыт. Тхыдэм иклэух: «*Ащ тетэу Кьолэжымыкыо Зезэрэхьэ клэлэ батырыр ныцы жьалымхэм азыфагу икылодагъ, ордэди фаусыжыгъэу цыл*» [4: 94]. Кьолэжымыкыо Зезэрэхьэ игыбзэ тхылыэу «Мыкыосэжьрэ жьуагъохэр» (1994) Шьхьалэхьэ Абу кыдыгъэхьагъ

Гыбзэр лыхьужымы кыжэдэклэу гэпсыгъэ:

«*О Кьолэжымы сырикьорэклэ, ордэ ией!*

Адэ мыгъо сы Зезэрэхьэ мыгъот...» [5: 73].

Лыхьужымы ыгу ихьыкырэр зэклэ зыхэошлэ, тхыдэм кымыубытыгъэр гыбзэм кырелотыкылы: «*Лэф мыхьун гушэр*», // «*...зы куашьо гушэм тыщанлугы...*», // «*...сэ сыхыагъэ гушэ...*», – ылозэ, игукъао цыфмэ кьафегъанэ Джащ фэдэу тхыдэмрэ гыбзэмрэ кьалуатэрэ кьэбархэр зэрэзетефэхэрэм имызакыоу гыбзэм кьэбарыр кырегъэкъужы.

Индырыс кылотэжыгъэр текырэп Мыекыуапэ кышыхаутыгъэм, ау ежъ Индырыс иеплыкылэ хильхьагъ мы тхыдэм. Индырыс информатор кьодыагъэп, лорылуатэрэ згъэкыхьэрэмэ ащыщыгъ. Ащ кыгъэлыагъорэр лэкыб кьэралыгъомэ арыфэгъэ адыгэмэ фольклоры агъэбайжымэ агъэклэжызэ кызыраухьумагъэр ары. Жанрэ зэфэшъхьафмэ арылы лорылотэ пчагъэмэ ар кьаушыхьаты.

Гыбзэ мыухыжыр адыгэмэ ящылакылэ щыщы хьугъэ. Цыфым тхьамыклагъоу кьэхьуллэн ылгъэкыштыр зэрэгъунэнчъэр ахэмэ ашъхьэклэ аушэтыгъ. Ащ фэдэ Мыгъоллэ Садыкыэу Иор-

данием ит кьуаджэу Русейфэ шыпсэуштыгьэм иджэпсалъэ. Мыгьоллым еж зэхилъхьагьэу усэ-джэпсалъэ тигьэтхыгьэ. Мыр зыфэгьэхьыгьэр ньдэлъфыбзэ адыгабзэр зэрэклодрэр ары. Адыгабзэу а1эк1эклрэм игьыбзэ гум кьик1эу, ц1ыфхэр кьыгьэушыным тегьэпсыхьагьэу, зыкьаригьэш1эжьэу гьэпсыгьэ: «Хэтрэ адыгэу мы сымакьэ зэхэзыхрэм, // «Адыгэ сэлам гуанэ, Сэлам Iаш1у есэхы!» // «Сиыхэр, сиыхьухэр!» // «Илъэсишгэрэ шьэныкьорэм нэсыгьэу», // Адыгэхэу мы хэку хьафым исхэр...» // «Тыбзэк1э тызэрэмытхэу, тыбзэк1э тызэрэмыджэрэм иягьэ кьытэк1ы» // Тэ зытымыш1эжьэу тыкьэнэныр тхьамык1агьоба...» //...Тэ лъэпкьыжьэу дунаим тетмэ тащыц...» // «Ау сьд фэдэу тыбзэ, тихабзэ мык1одэу, сьд фэдэу т1ыгьыцт?» // «Тыбзэ мэк1оды! Тыадыгэмэ тыкьаш1эжьэрэн!» // «Тихабзэ мэк1оды, тахэтыжьышгурэн!..» // Бзэ хьафк1э хьалыгьум теджэу адыгэхэр тыкьэнагь!» // «Лъэпкьэу цы1эмэ ауж тыкьэнагь, сян!»

О, сян!

Сянэ кьысимы1уагьэр

Хэт кьысилон!

Сянэ симыгьэш1агьэр

Хэт сигьэш1эн?

Сянэ ш1уигьэк1одыгьэ бзэр

Хэт кьыситыжьын?...» (кафедрэм иархив).

Иорданием шыпсэурэ Шыбэкьужь (Батэкьо) Самихьа ыныбжьык1э 50-м итыгь ны1эп, ау гьыбзэ-орэдыбэ кьыло-нэу ыш1эу кьыч1эк1ыгь, ежьыми зэхэлъхьак1э еш1э. Адыгэ хэкум кьызэк1ом ыуж мыщ фэдэ орэд ыусыгьэу кьытфилуагь:

«...Коцхьэблэ шыухэр, ахь-ерией,

Тыгьэр кьагьашгьор, мыгьот-ей,

Гуш1огьо мафэр, ахь-ерией,

Кьэтэжьугьэ1эт, мыгьот- тэ.

Бэслынэй к1алэхэр, ахь-ерией,

Тэри кьытпэплъэт, мыгьот-ей,

Тыгум кьыдаплъэрэр, ахь-ерией,

Адыгэ т1эк1у, мыгьот- тэ,

Кубаны псыжьыр, ахь-ерией,

Орэу ечъэхыр, мыгьот - ей

Иордан к1оажьыныр, ахь-ерией,
Гугьэу кьытцэхьур, мыгьот- тэ.
Домбай чапэхэм, ахь-ерией,
Осыр темылъ, мыгьот- ей,
Тыгум имык1рэр, ахь-ерией,
Адыгэ т1эк1у мыгьот- тэ.
Адыгэ ч1ыгур, ахь-ерией,
Сапэр кьелэты, мыгьот- ей,
Зэтэжьугьэ1этыри, ахь-ерией,
Кьэтэжьугьэзгьэзэжь, мыгьот-
тэ...» (кафедрэм иархив).

Самихьа янэ Мысрэкьомэ ащыщыгь, Мысрэкьо ехьыл1эгьэ гьыбзэр кьылоштыгьэ. «Мысрэкьор сянэшхом ятэкьошым ыкьу», - кьелуатэ Самихьэ. Мысрэкьом игьыбзи янэ кьызэр1оштыгьэм тетэу дахэу кьылуагь:

Мысырэкьор к1элак1эт, ахьай-
ерией,

К1элак1эми шыбзыфы мак1уа,
ахьай-ерией,

Нэгьоихьар мэбана, ахьай-ерией,

Нэгьоипщым зэхеха, ахьай-ерией....

Мысрэкьом нэгьоипщым ищэ кьытефэ, к1элак1эр аджалышэм ехьы. Гьыбзэм ыльапсэр: нэгьопщым Мысрэкьор кьызиш1эжьк1э, ыш1агьэр зэргухэк1ышхор гьыбзэ еш1ы ...

Сирием тызшы1ук1эгьэ лыгубзыгьэу Тыгьужь Азадин макьэу илэмкли, артистизмагьэу хэлъымкли анахь орэдыло лъэшмэ ащыц. Ижэрэ фэлофэш1э орэдхэмрэ нарт пщыналъэхэмрэ кьащегьэжьагьэу джырэ лъэхьаным зэхалъхьагьэ ш1улъэгьуныгьэ орэдхэм анэсыжьэу кьылонхэ ылъэк1ыштыгь. Ащ игугьу кьыщытш1ыгьагь статьяу «Адыгэ орэдым ытамэу шытыгь...» зыфилуоу Ж. «Псалъэу» № 2(5)-м 2005-рэ илъэсым кьыдэк1ыгьагьэм[6:120].

Джолан игьунапкьэхэм адэжь адыгэ чылэхэу Бырхьаджамрэ Барикьэрэ тызэк1ом тыз1ук1агьэмэ ащыц Шыкьмэ япхьоу тызихьэк1эгьэр. Ащ гушы1эм хэтэу кьылогьагь: «Сьд тэ тызфитыр, зифышгьхэ тихырэм тырибзыу...». Ари адыгэ гушы1эжь. Адыгэ гушы1эжьыр зэрэлъэшыр джыри зэ тыушэтыгьэ. Мыр

зыщзэхэтхыгъэ чыплэм ащ мэхъанэу клоцылбыр щэм фэдэу кыттефагъ. Тегупшысагъ: Сыд фэдица ыушэтын фэягъэр лъэпкъым мыщ фэдэ зэфэхьысыжьыр ышыным фэш1? Адыгэм ифольклор ар кытегъаш1э, сыда плэмэ блэк1ыгъэ уахътэм щыпсэугъэ цыфхэм ягупшыса-к1э ащ тыхещэ, Хьаткьо Иринэ зэритхэу: «...почувствовать» людей прошлого, их мысли и действия...» [7: 41].

Гупшысэ к1эухыр зыфаклорэр: ады-

гэм ифольклор диаспорэм щэпсэу, хэхъо, мэлажэ. Мызэу мытлоу пшысэхэр ежмэ зэхалъхьагъэу кьалыатэхэу, гыбзэорэдхэу зэкощыжьхэм ыуж ак1э кы-щяхьул1эгъэ гухэк1хэр кьизлотык1хэрэр кьалохэу тарихьылапгъ. Тхак1эрэ еджа-к1эрэ яныдэльфыбзэк1э зы1эк1эмыль диаспорымк1э фольклорыр лъэпкъ ухьу-мак1оу мэхьу. Бзэр мык1одынымк1и ащ мэхъанэшхо и1. «Гугъэр атэк1эныжэ», - е1о гущылэжым, адыгэмэ ягугъи к1ыхьэ.

Примечания:

1. Жемухов С.Н. Жизнь и мировоззрение Хан-Гирея // Султан Хан-Гирей. Избранные труды и документы. Майкоп, 2009. С. 7-32.
2. Керашев Т.М. Доклад на первом съезде писателей и ашугов Адыгеи // Адыгейская правда. 1936. 21 дек.
3. Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжхэмрэ. Мыекъуапэ, 1946. Н. 10.
4. Ар дэдэм. Н. 89-94.
5. Мык1осэжьырэ жьуагъохэр. Мыекъуапэ, 1994. Н. 73.
6. Хьак1эмз М. Адыгэ орэдым ытамэу щытыгъ... // Псалъ. Мыекъуапэ, 2005. № 2 (5). Н. 120-126.
7. Хаткова И.Н. Концепция исторического прошлого в произведениях Султана Хан-Гирея // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. Филология и искусствоведение. Майкоп, 2010. № 4 (70). С. 39-45.

References:

1. Zhemukhov S.N. Khan-Girey's life and world outlook // Sultan Khan-Girey. Selected works and documents. Maikop, 2009. P. 7-32.
2. Kerashev T.M. The report at the first congress of writers and the Ashugs of Adygheya // Adygheiskaya pravda. 1936. December, 21.
3. Адыгэ пшысэхэмрэ тхыдэжхэмрэ. Мыекъуапэ, 1946. P. 10.
4. Ар дэдэм. P. 89-94.
5. Мык1осэжьырэ жьуагъохэр. Мыекъуапэ, 1994. P. 73.
6. Хьак1эмз М. Адыгэ орэдым ытамэу щытыгъ... // Псалъ. Мыекъуапэ, 2005. № 2 (5). Н. 120-126.
7. Khatkova I.N. The concept of the historical past in Sultan Khan-Girey's works // The Bulletin of the Adyghe State University. Series «Philology and the Arts». Maikop, 2010. No. 4 (70). P. 39-45.